

JIŘI PEŠEK

A csehek és németek 1938–1949 közötti kényszermigrációja az 1989 utáni cseh történettudományban

A címbeli összefüggésben tulajdonképpen nehéz feladat *csupán* a cseh történetírásról beszélni. Ugyanis a kezdetektől fogva, tehát rögtön a rendszerváltás után már német történészek is részt vettek az új cseh – szlovák történetnézet kialakításában. Jan Křen, Václav Kural, Vilém Prečan vagy Bedřich Loewenstein korábbi baráti és munkatársi kapcsolatai hirtelenjében a 20. század közösen kutatott és vitatott historiográfiájának teljesen új paradigmátikus alapjaivá váltak. Már 1990-ben magalakult a Német–Cseh Történetbizottság, amely a két ország külügyminisztériumától azt a feladatot kapta, hogy a két nemzeti közösség kommunikációját akadályozó történeti mítoszokat és a hidegháború korszakából származó, bizonyos célokat szolgáló sztereotípiák göröngyeit elemzés, komparatív kutatás és közös interpretációs munka révén eltakarítsa.¹

A nem túl távoli múlt német–cseh közös feldolgozása hamarosan beindult regionális és szakmai szinteken egyaránt. Nyilvánvaló, hogy a különféle csoportosulások más és más szándékokkal jöttek létre: a Szudétanémet Hazafias Szövetség által befolyásolt történészek, politológusok és újságírók teljesen másutt látják az 1918 és 1948 közötti történelem fényeit és árnyait, mint a Bizottság vagy a Collegium Carolinum holdudvarához tartozó kutatók. Azonban a cseh határvidék klubjának miliőjéből származó, szigorúan nemzeti posztkommunista aktivistákat leszámítva, a német–cseh problematikával – tehát többé-kevésbé a kényszerű migrációval is –

1 Lásd: Jörg K. Hoensch – Hans Lemberg (szerk.): *Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989* [Érintkezés és konfliktus. A csehek, szlovákok és németek viszonyának megvilágítása 1815–1989] Essen, 2001. Előszó, 7–12. o., valamint a bizottság megjelent publikációinak áttekintését, illetve az irodalomjegyzék igen hasznos listáját, 305–310. o.

foglalkozó személyek a saját nézeteiket és értelmezéseiket a német csoportokkal való párbeszéd révén fogalmazzák meg, fejlesztik tovább.² Már ez egyértelmű előrelépés a korábbi időkhöz képest, amikor a legtöbb szerző valahogyan átdobta saját tanulmányát a rozsdás függöny másik oldalán lévő néma csöndbe, anélkül, hogy választ remélhetett volna. Most már inkább politikailag különféleképpen orientált bilaterális csoportok vitáznak egymással, nem pedig valamiféle nemzeti csapatok.

Mégis fontosnak tartom, hogy témám kifejtését kronológiai rendben kezdjem meg: a háború előtti és utáni menekülés, az üldözés, a lakosságcsere, illetve a kései harmincas évek és a negyvenes évek kényszerű migrációjának teljes problematikája a hetvenes-nyolcvanas évek politikailag „normalizált” szocialista Csehszlovákiájában a hivatalosan nemkívánatos kutatási és publikációs témák közé tartozott. Az 1938–39-es esztendő kényszerű migrációját épp úgy tabuként kezelték, mint a háború utáni mozgásokat, de ez utóbbiakat talán még fokozottabban. Ez persze nem azt jelenti, hogy 1989-ig egyáltalán nem lehetett hozzányúlni e témához, ám – a főként e szomorú korszak végén beinduló – kutatások egyedi eseteket jelentettek, s csak az új rendszer küszöbén jelenhettek meg nyomtatásban. Josef Bartoš-nak a megszállt határvidék 1938 és 1945 közötti történelméről és annak cseh lakóiról szóló könyvéről beszélek, amely említi az 1938-ban elüldözött csehek sorsát, vagy Jiří Lukas tanulmányáról, amely a Prágából 1946-ban elűzött németekről szól, de tulajdonképpen említhetem Tomáš Staněknek a háború utáni évekről, a németek Csehszlovákiából való kiűzéséről alapvető szintézist nyújtó könyvét, amelyet az olvasó 1991-ben vehetett kézbe, pedig disszertáció formájában már néhány évvel a rendszerváltás előtt elkészült.³

2 A német–cseh kapcsolatokkal foglalkozó történeti irodalom áttekintését nyújtja a prágai Kortörténeti Intézet bibliográfiája: Věra Břenova – Slavěna Rohlíková (szerk.): *Czech and Czechoslovak history 1918–1999. A bibliography of Selected Monographs. Volumes of Essays and Articles. Published from 1991 to 1999.* Prága, 2000. 313–320. o.

3 Josef Bartoš: *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945* [A megszállt határvidék és a cseh lakosság 1938–1945] Prága, 1978.; Jiří Lukas: *Odsun německého obyvatelstva z Prahy 1946* [A német lakosság elűldözése Prágából 1946] *Pražský sborník historický*, 1990/23. 88–117. o.; Tomáš Staněk: *Odsun Němců z Československa 1947–1947* [A németek elűldözése Csehszlovákiából 1945–1947] Prága, 1991. – További bibliográfiák: Tomáš Staněk: *Vérfolgunng 1945. Die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien (außerhalb der Lager und Gefängnisse)* [Üldözés 1945. A németek helyzete Csehországban, Morvaországban és Sziléziában (a táborokon és börtönökön kívül)] Bécs, 2002. 238–251. o.; uő.: *Vertreibung und Aussiedlung der deutschen aus der Tschechoslowakei 1945–1948* [A németek elűldözése és kitelepítése Csehszlovákiából 1945–1948] In: Hoensch-Lemberg i. m., 207–230. o., valamint Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (szerk.): *Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien* [Kényszerű válás. Üldözések és kitelepítések Csehszlovákiá-

Mindazonáltal már a nyolcvanas években is voltak a háború utáni kényszerű migrációkkal foglalkozó, nagyon fontos szövegek, nevezetesen a csehszlovák ellenzékiek vitaanyagai, amelyek szamizdat formában, illegális történelmi tanulmányokként terjedtek. A vitát Ján Danubius-Mlynárik tételei váltották ki, és a munkától eltolt történészek és politológusok egész sora szólott hozzá. A szélesebb cseh közvélemény csak a rendszerváltás után ismerte meg ezt a vitát, amely kritikusan vizsgálta a háború utáni kényszer migrációk mindaddig bevett értelmezési sémáját, miszerint az a kollektíve bűnös németekkel szembeni jogos bosszú lett volna. 1990-ben megjelent a *Csehek, németek, elűzetés. Független történészek diskurzusa* című könyv.⁴ Szerkesztői Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural és Milan Otáhal voltak, vagyis magának a vitának a résztvevői, de olyan nem történész szerzők is kifejtették nézeteiket, mint Petr Pithart vagy Petr Přihoda.⁵

Az ellenzéki vita fő hozadékának ebben az időben az ellenzéki politikai reprezentánsok politikai paradigmaváltását tekinthetjük, azon csoportét tehát, amely 1989 novembere után az ország irányítását átvette. E vita nélkül aligha lett volna lehetséges, hogy Václav Havel 1989 decemberében, még köztársasági elnökké választása előtt bocsánatot kérjen a németek 1945-ös kiűzése során alkalmazott erőszakért. A vita során alakult ki az az ellenzéki elképzelés is, hogy a háború utáni megosztottság végső megszüntetése érdekében szükséges a Németország újraegyesítése (Jiří Dienstbier).⁶

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a széles csehszlovák, illetve cseh közvélemény akkoriban, tehát a kilencvenes évek elején, erre a szemléletmódra nem volt felkészülve, ezért igen visszafogottan, sőt dühösen reagált. Amint már említettük, az elüldözés-problematika addig hozzáférhető értelmezése a német és részben a magyar kisebbség elüldözését és a lakosságcerét kemény, de igazságos bosszúnak tekintette az első Csehszlovák Köztársaság szétveréséért, a cseh lakosság nagy részének a határvidékről történt 1938-as elűzéséért, a nemzetiszocialista megszálló hatalom bűneiért,

ban és Csehszlovákiából 1938–1947 között, összevetve Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával] Essen, 1999.

4 Bohumil Černý – Jan Křen – Václav Kural – Milan Otáhal: *Češi, Němci, odsun: diskuse nezávíslych historiků* [Csehek, németek, elűzetés. Független történészek diskurzusa] Prága, 1990.

5 Vö. például: Petr Pithart: Die Wandlungen der tschechischen Identität und „unsere Geschichte“ [A cseh identitás változásai és a „mi történetünk”] *Bohemia*, 35/2 1994, 435–439. o.; Podiven (Petr Pithart, Petr Přihoda és Milan Otáhal közös álneve): *Češi v dějinách nové doby: pokus o zrcadlo* [A csehek az újkori történelemben: kísérlet a tükör előtt] Prága, 1991.

6 Jiří Dienstbier: *Snění o Evropě* [Álmok Európáról] Prága, 1990.

valamint azért, amiért a német és a magyar kisebbség döntő hányada egészen a keserű végig oly kitaróan támogatta a Hitler- és a Horthy-rezsimet. A (nem csupán) cseh történészek nagy része közvetlenül 1989 után nem volt képes arra, hogy ezeket az eseményeket az 1938 és 1950 közötti közép-európai, sőt, európai kényszermigrációs folyamatok kontextusába helyezze.

Ugyanis a (szudéta)német félnél még mindig nagy szerepet játszottak a hidegháborús sztereotípiák. Ez elsősorban az elűldözés áldozatainak számára vonatkozott. Továbbra is ragaszkodtak ahhoz az állításhoz, hogy a háború után 225–250.000 szudétanémet vált gyilkosság áldozatává. Ezzel szemben a német–cseh bizottság vizsgálatai azt állapították meg, hogy az elűldözés idején mintegy hatezer embert gyilkoltak meg, májusban–júniusban mintegy 5.500 személy lett öngyilkos, további 18.000 ember, de talán kétszer annyi halt meg különböző okokból a táborokban.⁷

Megemlítem ugyan ezeket a számokat, de egykori levéltárosként igen szkeptikusan viszonyulok az efféle statisztikákhoz, amelyek többek között szinte kizárólag a szudétanémetekkel foglalkoznak, a birodalmi német menekülteket és a cseh területeken letelepedett birodalmi németeket alig említik. A háború vége és az azt közvetlenül követő időszak migrációs szempontból hihetetlenül kaotikusan dinamikus korszak volt, amelyet nem lehet a háború előtti és utáni statisztikai adatok révén megragadni. Mindazonáltal az a megállapítás, hogy 1945 nyárelőjén „csak” 30–45.000 szudétanémet halt meg, felháborodást keltett a hivatásos szudétanémetek körében – mintha így a tragédia maga lenne jelentéktelenebb.

A – fájdalmas – német–cseh problematika rövid időn belül az újjáéledő cseh, illetve cseh–német historiográfia legélénkebben kutatott területévé vált. Ám eltartott néhány évig, amíg a forráskutatás, a nemzetközi irodalom tanulmányozásának, illetve a nemzetközi diskurzusnak az első eredményeit közzé lehetett tenni. Emlékeztetnünk kell arra, hogy 1992-ig a cseh levéltárakban ötven évre zárolták az anyagokat, s ezt az időt csak a levéltári törvény megváltoztatásával lehetett harminc évre csökkenteni. Így közvetlenül a rendszerváltás után csak 1940-ig lehetett a levéltári anyagokat kutatni. Egy ideig (véletlenül éppen az 1992-ben megkötött német–csehszlovák

7 Német–Cseh Történészbizottság. Sajtóközlemény, 1996. december 17.: a Német–Cseh Történészbizottság állásfoglalása az üldözések áldozatainak tárgyában. In: Hoensch – Lemberg i. m., 245–247. o. Továbbá Jaroslav Kučera: Statistische Berechnungen der Vertreibungsverluste – Schlusswort oder Sackgasse? [Az üldözések áldozatainak statisztikai vizsgálata – végszó vagy zsákutca?] In: Hoensch – Lemberg i. m., 231–244. o., a teljes addigi irodalom összefoglalása.

szerződésig) csak kivételes esetekben volt mód betekintetni az 1945–1950 közötti időszak forrásaiba. Az is eltartott egy jó ideig, amíg a legfontosabb külföldi – főként német – irodalom Csehországban olvashatóvá vált. Ráadásul a cseh levéltárak ez idő tájt túlzás nélkül gigantikus átépítéseken mentek át, átköltöztek, miközben hektikus munka folyt a rehabilitálások és a reprivatizáció előkészítésével összefüggésben.

Ennek ellenére már a kilencvenes évek első felében megjelent a cseh regionális forrástanulmányok első sorozata az elüldözés-politika tárgykörében (Zdeněk Radvanovský, Vojtěch Žampach, Josef Bieberle, Jana Hradilova, Jiří Hrazdára, Vladimír Kaiser, František Hýbl, Marek Poloncar, Mečislav Borák stb.).⁸ Ugyanebben az időben jelentek meg az első központi jellegű forráskiadványok és értékelések (elsősorban a következő művekre gondolok: Jitka Vondrova: *A csehek és a szudétanémet kérdés. Dokumentumok.*; Dobroslav Matejka [szerk.]: *A szudétanémetek elüldözésének jogi aspektusai*; Karel Jech – Karel Kaplan [szerk.]: *A köztársasági elnök rendeletei 1945–1946*).⁹ Az ekkortájt megjelent cseh és német anyagokat Jaroslav Kucera 1994-ben értékelte áttekinthetően (ezt követte Eva Hahn *Szudétanémet probléma – nehéz búcsú a múlttól* című könyve és Tomáš Staněk egy tanulmánya 1999-ben).¹⁰

A kilencvenes évek közepén aztán az elüldözés és a lakosságcsere problémája – főként a bajor–cseh félreértések következményeként – fontos politikai tényezővé vált. Ugyanekkor egy sor kritikai tanulmány hatására, amelyek a háború utáni évek eseményeit konkrétan, drasztikusan és elemezve ábrázolták, az addigi hangulat – legalábbis történészkrökbén – változni kezdett. Noha a téma politikamentessé tétele és történelmi tematizálása a cseh politika és a Szudétanémet Hazafias Szövetség kevésbé szakszerű, folyamatos vitája miatt alig volt lehetséges, azért a cseh és német történészek közötti nyílt és kritikus párbeszéd számos platformján (a Német–Cseh Történészbizottság rendszeres ülésein, a jihlavai német–cseh találkozókön, egy sor ad hoc

8 Tomáš Staněk: 1945 – Das Jahr der Verfolgung. Zur Problematik der außergerichtlichen Nachkriegsverfolgungen in den böhmischen Ländern [1945 – az üldözések éve. A bírósági ítéletek nélküli üldözések problematikájáról a háború utáni Csehországban] In: Brandes – Ivaničková – Pešek i. m., 125. o.

9 Jitka Vondrova: *Die Tschechen und die sudetendeutsche Frage. Dokumente.* [A csehek és a szudétanémet kérdés. Dokumentumok.] 1994.; Dobroslav Matejka (szerk.): *Rechtliche Aspekte des Abschlusses der Sudetendeutschen* [A szudétanémetek elüldözésének jogi aspektusai] 1995.; Karel Jech – Karel Kaplan (szerk.): *Die Dekrete des Präsidents der Republik 1945–1946* [A köztársasági elnök rendeletei 1945–1946] 1995.

10 Eva Hahn: *Sudetendeutsche Frage – Obříznutí loučení s minulostí* [Szudétanémet probléma – nehéz búcsú a múlttól] 1996.; Tomáš Staněk: 1945... 123–152. o.

regionális rendezvényen) lehetett megtanulni, hogy a más nyelvet beszélő partner érveit és szemléletmódját nem elutasítani kell, hanem olyan lehetőségnek tekinteni, amely alkalmat nyújt a saját elképzelések, valamint az ellenérvek kritikus, tárgyyszerű összevetésére. Elsősorban a művelt közvélemény hangulatváltásában fontos felvilágosító szerepet játszott az irodalom is, valamint a háborús és a háború utáni időszakról megjelenő számos német, cseh és zsidó visszaemlékezés.

Talán kijelenthetem, hogy kiterjedt témánk historiográfiai produkciójában a kilencvenes évek közepén egyszerre történt meg a kvalitatív és a kvantitatív fordulat. 1995-ben jelent meg Milan Skřivánek monográfiája a Svitavy környékén élő németek kitelepítéséről.¹¹ Mindenekelőtt azonban Tomáš Staněk két igen fontos, 1996-ban megjelent könyvét kell említenem: az *Üldözés 1945-ben. A németek helyzete Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában*, továbbá a *Táborok Csehországban* címűeket.¹² E két alapvető fontosságú könyvet, amelyek a kitelepítések feltételeivel, előkészületeivel és kivitelezésével foglalkoznak, Staněk, Borák, Janák valamint több más morva és sziléziai kutató publikációi és forrástanulmányai követték.¹³

Az 1997-es német–cseh nyilatkozatot többek között a német–cseh történelmszabotázs által a minimális konszenzuseresés jegyében 1996-ban kiadott *Konfliktusközösség, katasztrófa, enyhülés*¹⁴ című rövid áttekintés készítette elő, amely a német–cseh viszony legkényesebb problémáival foglalkozott.

A főként Antje Vollmer, Vaclav Havel és Roman Herzog által előkészített 1997-es nyilatkozatot a két kormányfő ugyan fogcsikorgatva fogadta el, de

11 Milan Skřivánek: *Odsun Němců ze Svitavska* [A németek elűldözése Svitavyból] Hradec Králové, 1995. Lásd még uő: K tzv. lidovému soudu v Lanškrouně v květnu 1945 a jeho dozvuku počátkem padesátých let [Az 1945. májusi ügynevezett lanszkroni népbírósról és utójátékáról az ötvenes évek elején] In: *Pomezí Čech a Moravy* 2. 1998. 133–154. o.

12 Tomáš Staněk: *Tábor v českých zemích 1945–1948* [Táborok Csehországban 1945–1948], Opava, 1996.

13 Dušan Janák: *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948* [Az opavai rendkívüli népbíróóság tevékenysége 1945–1948 között] In: *Časopis Slezského zemského muzea* B/43 1994. 245–283. o.; Mečislav Borák: *Činnost mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945–1948* [Az ostravai rendkívüli népbíróóság tevékenysége 1945–1948 között] In: *Časopis Slezského zemského muzea* B/44 1995. 64–90. o.; uő: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945–1948* [Igazságosság dekrétumok alapján. Csehszlovákia retribúciós bíróságai és az ostravai rendkívüli népbíróóság 1945–1948] Ostrava, 1998.

14 *Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung. Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert / Konfliktní společnost, katastrofa, uvolnění. Náčrt vykladu německo českých dějin od 19. století* [Konfliktusközösség, katasztrófa, enyhülés. A német–cseh közös történelem ábrázolásának vázlatja a 19. század óta] München, 1996.

a Bundestag bámulatos, a cseh parlament végül is kellő többséggel szavazta meg. Mérföldkő lett ez a fájdalmas közös múlt közös feldolgozásának folyamatában. Azóta ugyan a politikusok mindent megtesznek azért, hogy a nyilatkozatot elértektelenítsék, sőt, ha lehet, elfeledtessék, de az mégis nagyon fontos maradt – többek között azért, mert az akkoriban létrehozott pénzalapok számos értékes történettudományi rendezvényt és kiadványt támogatnak.

A német–cseh nyilatkozat után nem sokkal Pozsonyban összeült a német–cseh és német–szlovák bizottság, s elkészítették a közép-európai üldözés- és kényszmigráció-kutatás „leltárát”. Az ülésről 1999-ben kiadott *Kényszerű válás. Üldözések és kitelepítések Csehszlovákiában és Csehszlovákiából 1938–1947 között, összevetve Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával* című kötetet tehát a probléma teljes körű összefoglalásának tekinthetjük.¹⁵ Persze nem ez volt az első eset, hogy a történészbizottság ezzel a témával foglalkozott, hiszen már az 1992-es prágai ülést is részben e szélesebb kontextusnak szentelték. Az ülés D. Brandes és V. Kural által szerkesztett kötete 1994-ben jelent meg *Út a katasztrófába. Német–csehszlovák kapcsolatok 1938–1947* címmel. Már ez a könyv is foglalkozott az elüldözés/kitelepítés témájának széleskörű összefüggéseivel.

Az 1999-ben megjelent kötet viszont az időközben terjedelmessé vált nemzetközi irodalom szisztematikus, komparatív értékelését nyújtotta, ami által a lehetséges szintézis kiindulópontjává vált. Ám ami mindaddig hiányzott, és hiányzik tulajdonképpen még ma is, az egyrészt a közép-európai üldözésekben betöltött szovjet-orosz szerep mélyebb elemzése, másrészt pedig az utolsó háborús év, valamint az azt közvetlenül követő esztendőök megszállt Németországában érvényre jutó amerikai és angol koncepciók, illetve viselkedésmód összehasonlító analízise.

Ilyesmivel mindeddig a népszerűsítő művekben is alig találkozhatott a cseh olvasó. Népszerűsítő formában eddig egy mű jelent meg *Megérteni a történelmet. A német–cseh kapcsolatok fejlődése területünkön, 1848–1948* címmel 2002 tavaszán.¹⁶ Ez az iskolák számára és házi használatra készült szintézis a kényszerű migráció tárgykörében már új szemléletmódot jelenít meg. Először is

15 Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (edd.): *Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien* [Kényszerű válás. Üldözések és kitelepítések Csehszlovákiában és Csehszlovákiából 1938–1947 között, összevetve Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával] Essen, 1999.

16 Zdeněk Beneš und Koll.: *Rozumět dějinám. Vývoj česko–německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Prága, 2002.

sok konkrétumot tár föl a csehek, zsidók és szociáldemokraták meneküléséről, illetve elüldözéséről az 1938-ban elszakított Szudéta-vidékről. Peter Heumos, majd tőle függetlenül Jan Křen érdeme, hogy újra felfedezték Jaroslav Šíma 1945-ben írt, *Csehszlovák áttelepülők 1938–1945. Adalék a migrációhoz és a szociális gondoskodás elméletéhez* című könyvét.¹⁷ Ezután Jan Gebhardt kutatta, majd adta közre néhány áttekinthető tanulmányban a német–török eset utáni legnagyobb európai kényszermigrációs hullámot (140.000 embert érintett).¹⁸ A fent említett szintézis mindezt felhasználhatta.

Másodszor – és összehasonlíthatatlanul intenzívebben – a háború utáni német és magyar kitelepítéseket vizsgálja a könyv. Időközben (legalábbis a Goldhagen- és a Wehrmacht-vita óta) az elüldözések szörnyűségeinek nyílt és brutális ábrázolása a kortárs történeti diskurzus standard részévé vált. A forráskutatók lehetővé tették az áldozatok eddig vélt számának minimalizálását, ugyanakkor konkretizálták a háború utáni borzalmakat.¹⁹ Az én véleményem szerint a háború utáni problematika talán legszörnyűbb fejezete a gyermekek meggyilkolása, illetve hosszú internálása. Staněk, majd később Vladimír Kaiser új elemként erőteljesen hangsúlyozza az állam, vagyis főként a hadsereg (csehszlovák és szovjet egységek) szerepét a cseh és morva földön elkövetett legszörnyűbb tömeggyilkosságok kezdeményezésében és kivitelezésében.²⁰

Az újságírók és politikusok újabban a köztársasági elnök háborús és háború utáni dekrétumait kapták fel. Ismét láthatjuk, hogy akik a nyilvánosság számára beszélnek és írnak e témáról, mily kevésbé ismerik a dokumentumokat. A szövegeket leginkább a napi sajtó – nem ritkán célzatosan megvágott – kivonataiból ismerik. A – cseh és európai – történelmi kontextust szokás szerint meg sem említik. Ez az a téma, amelyet manapság mindenféle kontextusba el lehet helyezni, bármely politikai irányzat kihasználhatja.

17 Jaroslav Šíma: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*. Prága, 1945.; Peter Heumos: *Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemandsland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938* [Menekülttáborok, segélyszervezetek, zsidók a senki földjén. Az 1938. őszi csehszlovákiai menekült- és emigrációs problematikáról] *Bohemia* 25.1984/2. 245–275. o.

18 Jan Gebhardt: *Migrace českého obyvatelstva v letech 1938–1939* [A cseh lakosság migrációja 1938–1939-ben] In: *Český časopis historický* 96. 1998. 561–573. o.

19 Rüdiger Overmans: *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*. [Német katonai veszteségek a második világháborúban] *Beiträge zur Militärgeschichte* Bd. 46. München, 1999.

20 Vladimír Kaiser: *Das Kriegsende und die Vertreibung der Deutschen aus dem Aussiger Gebiet* [A háború vége és a németek elüldözése Ústi nad Labem vidékéről] In: Brandes – Ivaničková – Pešek i. m., 201–218. o.

Fölsorolhatnánk egy sor óhajt, amellyel a cseh vagy inkább a cseh–német és a nemzetközi történeti kutatás felé fordulhatnánk. Mindmáig hiányzik az „idegen” német menekültek tömegeinek csehszlovák területen megélt sorsát szisztematikusan bemutató tanulmány, hiányzik egy olyan tanulmány, amely összehasonlítaná a migráns csoportok körülményeit és sorsát a háború utáni Csehszlovákiában és a megszállt Németországban, főként a nyugati megszállási övezetekben, nincs komparatív kutatás a „nyugati országokban” fennállt viszonyokról. Látjuk, hogy az összekapcsolódás nem csupán földrajzilag, hanem tematikusan is szükséges (például elüldözés és visszaszolgáltatás).²¹ Elpanaszolhatjuk a politikának és a sajtónak a legújabb kritikai kutatási eredményekkel szembeni tartós érdektelenségét is. Még a legjobb fordításban megjelent, a politikai összecsapások élét elvenni valóban képes legjobb tudományos munkáknak sincs esélyük sem a német, sem pedig a cseh közegben, hogy befogadásra leljenek azoknál a csoportosulásoknál, amelyeknek politikai pozícióikat föl kellene adniuk vagy meg kellene változtatniuk.²²

Ami a 21. század elején valóban stabilan pozitív marad, nem más, mint a kényszermigráció problematikájának „csehtelenítése”. E problematika – a tudományos diskurzuson belül – már semmiképpen sem nemzeti, sem a kutatók, sem a kontextusok szerint. Ugyanakkor továbbra is lehetséges (nem csupán Csehországban), hogy a nemzetközi kutatások eredményeit a nacionalista politika javára elfeledtessék vagy kihasználják. Sajnos nem becsülhetjük túl a szaktörténeti irodalomnak a politikai társadalom felvilágosításában betöltött szerepét.

Fordította: *Mesés Péter*

21 Benjamin Frommer: To Prosecute or to Expel? Czechoslovak Retribution and the „Transfer” of Sudeten Germans. In: Philipp Ther – Ana Siljak (szerk.): *Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*. Lanham – Boulder – New York – Oxford, 2001. 221–240. o.

22 Ez a sorsa Detlef Brandes kiváló, rendkívül széleskörű forrásanyagra támaszkodó művének: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer” der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen* [Út az elüldözéshez 1938–1925. A németek Csehszlovákiából és Lengyelországból való „transzferének” tervei] München, 2001.